

Székely Gábor

Zimmerwald – Berlin – Moszkva. A Komintern létrehozása – polgárháború és világforradalom

A két Svájcban megtartott nemzetközi szocialista konferencián, Zimmerwaldban¹ illetve Kienthalban világosan kiderült, hogy továbbra is komoly ellentét feszül a munkásmozgalom meghatározó pártjai, sőt, az egyes pártok meghatározó csoportjai között. A vitatott kérdések köre azonban más volt, mint 1914-ben. Míg akkor, a háború kirobbanásakor, a fő hangsúly azon volt, hogy vajon a szociáldemokraták támogathatják-e a háborút, avagy, amint arról nemzetközi szervezeteik számos korábbi kongresszusán állást foglaltak, ellenezzék azt, ekkor, 1915-1916-ban, már a háború befejezésének a lehetőségeiről, illetve a tanulságok levonásáról volt szó. Különbőség volt továbbá az is, hogy míg az 1914-es vitában két párt játszotta a fő szerepet – értelemszerűen a két fő hadviselő, és az Internacionáléban is legtekintélyesebb német és a francia párt, az utóbbi fórumokon már más pártok is hangsúlyosan jelentek meg.

Az első szocialista kísérletek a történetek elemzésére

A kísérletek a szociáldemokrácia tervezett háborúellenes és internacionalista (minden országban általános sztrájk a háború ellen) álláspontjának érvényesítésére azonban nem jártak sikerrel. Még 1914 szeptemberében ült össze az olaszok kezdeményezte konferencia Luganóban, értelemszerűen a svájciakkal, s ajánlotta az Internacionálé irodájának az összehívását. Az olaszok gyakorlati lépése volt, hogy még 1914 októberében elbocsátották Benito Mussolinin, a párt központi lapjának, az *Avanti!* (Előre!) főszerkesztőjét, a háborúba belépést sürgető kiáltványa miatt. A skandináv pártok hasonló ajánlásokat tevő konferenciájára 1915 januárjában került sor Koppenhágában, rá egy hónapra az antant országok szocialista pártjai jöttek össze Londonban, amit áprilisban a központi hatalmak pártjainak konferenciája követett Bécsben. A békeóhaj és az internacionalizmus azonban nem hozta közelebb az egymással hadban álló feleket. Amint azt Émile Vandervelde, az Internacionálé belga elnöke keményen megfogalmazta: „*Ameddig német katonákat szállásolnak el belga munkások otthonában, addig szó sem lehet az Iroda* (az Internacionálé legszűkebb vezető szerve – SzG) összehívásáról”.² A csőd nyilvánvaló volt, azonban az olaszok nem adták fel. Bernben ültek össze 1915 májusában a svájciak mellett az emigráns orosz menevikeket képviselő Pável Axelroddal, a bolsevik Grigorij Zinovjevvel, és két

¹ A konferencia első elemző összefoglalását magyar nyelven lásd VADÁSZ Sándor: *Lenin és a zimmerwaldi baloldal* című monográfiájában. Akadémiai Kiadó, 1971. 231.

² Vandervelde szavait Lev Trockij idézi a *Nase Szlovo* (Hangunk) 1916. május 10-I számában, jelezve egyetértését Leninnel, miszerint a II. Internacionálé kimúlt a háború kirobbanásakor. Idézi: I. DEUTSCHER: *The Prophet Armed, Trotzky. 1879-1921*. London 1954. 225.

lengyel szocialistával, Adolf Warski-Warsawskival és Henryk Waleckivel (az utóbbi kettő a kommunista mozgalomban folytatta útját, s lett Sztálin áldozata, a Komintern későbbi első elnökével, Zinovjevvel együtt.). A megbeszélésen hangsúlyozták, hogy nem céljuk újabb Internacionálé létrehozása, aminek azonban némileg ellentmondott, hogy ezt követően viszont szükségesnek tartották „*hogy felhívják a proletariátust együttes békeakciókra, s ennek érdekében létrehozzanak egy akcióközpontot (Aktionszentrum)*”. Egyben leszögezték, hogy nem kívánnak egy asztalhoz ülni azokkal a pártokkal, amelyek továbbra is támogatják kormányaik háborús politikáját.³

A Bernben megtartott eszmecsere eredménye lett a háború időszakának legtöbbet vitatott konferenciája, az 1915. szeptember 5-től 15-ig tartó, szintén Svájcban, Zimmerwaldban megtartott tanácskozás sorozat. A korábban összehívókként szereplők közül azonban ekkorra már csak egyetlen párt volt, amely nem volt hadviselő államban – a svájci. Olaszország hadba lépése – ha nem is változtatta meg az olasz szocialisták véleményét –, helyzetüket annál inkább. De nem maradtak egyedül: amikor 1915 júniusában Karl Kautsky kibékülve egy időre Eduard Bernsteinnel, Hugo Haaseval együtt szembefordult a háborúpárti többségi szociáldemokratákkal, jelentősen kiszélesedett, egyben sokszínűbbé vált immár a másik oldalon is az internacionalisták köre. Sajátos színt hozott az internacionalista erőfeszítések táboraiba, amikor a tanácskozást megelőző hónapokban már egyre nagyobb hangerevével és új tematikával kapcsolódott be a vitákba az orosz emigráció, abból is a Lenin szervezte bolsevik csoport. Ettől kezdve a béke, a forradalom, a polgárháború, a szocializmus elméleti és gyakorlati kérdései mellett mind gyakrabban beszéltek egy új Internacionálé létrehozásának a szükségességéről – ami rögtön meg is osztotta a háborúellenesek csoportját.

A zimmerwaldi konferencia jelentőségét abban látja a történelemtudomány, hogy a „*nagy háború*” idején első ízben ültek egy asztalhoz a két egymással hadbanálló csoport baloldali és antimilitarista szociáldemokrata pártjai, s állapodtak meg abban, hogy „*Ez a háború nem a mi háborúnk!*”⁴

A szocialista jobb és baloldal háborúellenes csoportjainak eme egysége a következtetések levonása, a további teendők során már koránt sem volt megfigyelhető. Az olaszok, a németek és a svájciak többsége továbbra is inkább pacifista, mint internacionalista hangsúlyokkal javasolt megoldásokat, illetve a régi Internacionálé helyreállítását tartotta a megoldásnak. A németek Internacionálé csoportja és az oroszok ennél radikálisabbak voltak.

A német pártban már egyértelműen a polgárbéke (Burgfrieden) ellen léptek fel Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Franz Mehring, Clara Zetkin, a baloldal meghatározó személyiségei, Kautskyval és Bernsteinnel szemben is, vagyis az ellen, hogy egyrészt a háború az egész nemzet érdekében folyik, ezért minden-

³ Internationale sozialistische Kommission zu Bern, Bulletin, 1. sz. (1915 szeptember), 5. Idézi: Julius BRAUNTHAL: *Geschichte der Internationale*. 2. köt. 55.

⁴ „*Dieser Krieg ist nicht unser Krieg!*” Az Internacionálék fő nyelve a két világháború között a német volt, a szocialistáé és a kommunistáé egyaránt – eltérően a diplomáciától, amely a franciát használta.

kinek össze kell fogni a győzelem érdekében, illetve a békét is ilyen, széles nemzeti alapokon lehet létrehozni. Álláspontjuk az volt, hogy a háború imperalista jellegű mindkét hadviselő fél részéről, az egyedül a burzsoázia érdekeit szolgálja, ezért a munkásosztálynak és pártjainak osztályharcos alapon kell fellépnie. Ezt fejezték ki jelszavaik: „Oszályharcot a háború ellen!”, „Az ellenség saját hazánkban van!” („Klassenkampf gegen den Krieg!”, „Der Feind steht in eigenem Lande!”).⁵ Lapjuk, a Die Internationale, után a csoportot is így nevezték. Ez a lap hangsúlyozta nemzetközi fórumon első ízben, hogy az új Internacionálé létrehozása „létszükséglet”, a valóban forradalmi elveken nyugvó, ugyanakkor demokratikus, a munkások kezdeményezésén alapuló nemzetközi szervezet megalakítása elkerülhetetlen.⁶ Az, hogy Németország és Berlin lesz az új Internacionálé központja, az igen valószínűnek tűnt ekkor – feltételezve a német forradalom győzelmét, de legalább a császári Németország bukását és egy demokratikus, munkásrészvétellel létrejövő hatalmat. Ennek reménye egészen 1919 januárjának közepéig megvolt.

Nézeteltérések a forradalmi baloldalon belül – Rosa Luxemburg és Vlagyimir Lenin

1921-ben vetette papírra Lukács György azokat a gondolatokat, amelyekkel, egy előszó erejéig Rosa Luxemburg *Tömegsztrájk*⁷ című munkájára hívta fel a figyelmet. „Ha ma végigtekintünk Rosa Luxemburg élete munkáján, meg kell állapítanunk: minden kérdésben ő látta meg – Nyugat-Európában – elsőnek a történelmi helyzet való mivoltát; ő látta meg először helyesen az imperializmust mint a kapitalizmus utolsó szakaszát és szükségszerű következményeit: a világháborút és a világforradalmat; ő ismerte fel először az imperializmus veszedelmével szemben való egyetlen lehetséges és hatályos fegyvert: a forradalmi tömegmozgalmakat.” A már magához tért szociáldemokratákat pedig a következőképpen jellemezte: „A háborút, csakúgy, mint az imperializmust, epizódnak tekintették, melynek elmúltá után visszatér a 'normális' állapot: a szakszervezeti küzdelem, a parlamenti választások, a nemzetközi kong-

⁵ Elsőnek a szocialista Karl Liebknecht használta e kifejezéseket, az egyetlen parlamenti képviselő, aki a háborús költségvetés ellen szavazott. „Der Hauptfeind jedes Volkes steht in seinem eigenen Land! Der Hauptfeind des deutschen Volkes steht in Deutschland: der deutsche Imperialismus, die deutsche Kriegspartei, die deutsche Geheimdiplomatie. Diesen Feind im eigenen Lande gilt's für das deutsche Volk zu bekämpfen, zu bekämpfen im politischen Kampf, zusammenwirkend mit dem Proletariat der anderen Länder, dessen Kampf gegen seine heimischen Imperialisten geht... Nieder mit den Kriegshetzern diesseits und jenseits der Grenze! ... Der Hauptfeind steht im eigenen Land!.” Karl LIEBKNECHT: *Gesammelte Reden und Schriften*, Dietz Verlag Berlin, 1972. 8. köt. 230.

⁶ „Lebensnotwendigkeit... eine neue Arbeiter-Internationale zu schaffen gespannt wurde.” Idézi: Jakow DRABKIN (Moskau) *Rosa Luxemburg und Probleme der Gründung der Komintern*. A Rosa-Luxemburg konferencián Berlinben, 2009. januárjában elhangzott előadás. Kézirat. Az előadó az ellen az elterjedt nézettel vitatkozik, miszerint Rosa Luxemburg nem értett egyet egy új Internacionálé létrehozásával. Lásd még: <http://www.rosalux.de/cms/index.php?id=10933>. 2009.12.10.

⁷ Az 1906-ban, az első oroszországi forradalom és a japán-orosz háború idején keletkezett, A tömegsztrájk, párt és szakszervezetek című írás megtalálható: *Rosa Luxemburg válogatott beszédek és írások*, Kossuth Könyvkiadó, 1958. 1. köt. 16-91.

resszusok ideje. Természetes, hogy ilyen körülmények között az opportunisták Internacionáléja összeomlott. Ők ezt is epizódnak tekintették. 'Az Internacionálé a béke eszköze, nem a háborúé' – mondta a főbölcs, Kautsky." Ezzel szemben Lukács hangsúlyozta Luxemburg forradalmi álláspontját, s ennek kapcsán, *A szociáldemokrácia válsága* című röpiratára utalva „...követelte, hogy teremtsék meg a proletariátus küzdelmének a világhatalizmussal szemben szükséges fegyverét: az új, forradalmi Internacionálét.”⁸ Lukács előszavában nem érinti a vitát, ami Lenin és az ekkor már a nemzetközi munkásmozgalom mártírja, Rosa Luxemburg között bontakozott ki 1917-ben, majd tartott Luxemburg haláláig, 1919. január 15-ig. E vita érintette az Internacionálé létrehozását, bár korántsem úgy, ahogyan az irodalomban ez elterjedt.

Az irodalomban általában az szerepel, hogy Rosa Luxemburg egészen 1918-ig ellenezte az új Internacionálé alakítását és a régi újjáépítéséről írt. Előfeltételnek tekintette, hogy előbb jöjjenek létre az egyes országokban a forradalmi tömegpártok, s ezek hozzák létre az új Internacionálét.⁹ A másik, már az új Internacionálé ellen is érvelő hivatkozási alap Luxemburg *Die Wiederaufbau der Internationale*, 1915-ben kelt, és az újjáépítés szót címében tartalmazó írása. Azonban ebben az írásban is csak az található, hogy ő olyan szervezetet tudott elképzelni, amely nem más, mint az opportunistáktól megtisztult, az erejében ismét bízó proletariátus és a béke, nem pedig „*papíros ízű határozatok*” szervezete lesz.¹⁰

Luxemburg írásai közül – akárcsak Leninnél – azokban szól az új Internacionáléről, ahol a világháborúnak, a szociáldemokrácia csödjének okait és következményeit gondolja végig. Közül a legismertebb és legátfogóbb, valamint konkrét programot is tartalmazó *A szociáldemokrácia válsága* című írás 1915 áprilisában fogházban írt brosúrája volt. Luxemburg alapállása: „*Az osztályharcról való lemondással pártunk egyszersmind megfosztotta magát attól a lehetőségtől, hogy hatékonyan befolyásolja a háború időtartamát és a békekötés alakulását.*” A szociáldemokrácia „*Minden erejével azon van, hogy megmentse a kapitalista társadalmat a háború okozta anarchiától, s ezzel a háború akadálytalan meghosszabbítása, és áldozatok szaporítása irányában hat.*” (.)¹¹ Ezzel szemben, Luxemburg állítja, hogy „*a népet azonnal fel kell fegyverezni és meg adni neki a döntés jogát a háború és a béke kérdésében...követelni..., hogy a népképviselet éberren ellenőrizhesse a kormányt, a nép pedig a népképviseletet; ...mert hazáját, csak szabad nép tudja eredményesen megvédeni;*”¹² Véleményem szerint ezért „*A jelenlegi háborúban az osztálytudatos proletariát-*

⁸ Lukács előszavának teljes szövege megtalálható <http://www.marxists.org/magyar/archive/lukacs/rl-tsz-e.htm>

⁹ Julius Braunthalnak a szociáldemokrata irányultságú irodalomban mértékadó véleménye képviseli ez utóbbi véleményt, hangsúlyozva: „*Rosa Luxemburg, Jogiches, Levin és Levi által támogatva szenvedélyesen tiltakozott Lenin terve ellen. Forradalmi Internacionálét akart, amely forradalmi tömegpártokon (revolutionäre Massenparteien) alapul, nem egy bolsevik Internacionálét...*” (id. mű. 181.)

¹⁰ „*Der Weg zu dieser Macht – nicht papierne Resolutionen – ist zugleich der Weg zum Frieden und zum Wiederaufbau der Internationale.*” Die Internationale 1915. 1. http://www.vulture-book.de/marx/archive/volltext/Luxemburg_1915~Der_Wiederaufbau_der_Internationale.html

¹¹ Rosa Luxemburg válogatott...165, 166-167.

¹² Uo. 182.

tus egyetlen katonai táborral sem azonosíthatja a maga ügyét.”. Arra van szükség Luxemburg szerint, hogy a forradalmi baloldal „a 'háború a háború ellen' régi jel-szavát a gyakorlatba ültesse át.”¹³

Luxemburg világosan leszögezi következtetéseiben: „A világháború megsemmisítette az európai szocializmus negyven éves munkájának eredményeit, mert megsemmisítette... a szocializmus erkölcsi presztízst, felrobbantotta a proletár Internacionálét...”¹⁴ Luxemburg optimista, amikor az új Internacionálé számára, „amely vállalkozik az imperializmus elleni forradalmi osztályharc vezetésére és összefogására minden országban” megfogalmazza az alapokat, amelyeken „nyugodnia kell”. A hat pont egyikben sincs szó már létező „forradalmi tömegpártól”, viszont határozottan szerepel (3. pont), hogy „A proletariátus osztályszervezetének súlypontja az Internacionálé. Az Internacionálé dönt békében a nemzeti szekcióknak a militarizmus, a gyarmati politika ... követendő taktikájáról, továbbá a háborúban követendő taktikájáról.”¹⁵

Luxemburg egyetlen írásában sincs szó létező „forradalmi tömegpártól”, sem pedig ezek előfeltételezett igényéről. Ellenkezőleg. Az Internacionálé szekcióira utalás jelzi, hogy ő sem gondolkodott ebben másként, mint Lenin. Az új Internacionáléra a Marx-Engels alapította I. Internacionálé feladatai hárulnak és szervezeti keretei is hasonlóaknak kell lenniük: a feladat forradalmi pártok létrehozása az egyes országokban, amelyek ezt követően a világpárt-Internacionálé szekcióiként működnek. Vagyis, az Internacionálé elképzelésében aligha ismerhető fel nézetkülönbség Luxemburg és Lenin között.

Az új Internacionálé körül kibontakozott vita valójában az oroszországi forradalom megítélése, a bolsevikok gyakorlatának a kritikájával függött össze.

Rosa Luxemburg 1918-ban írta Az orosz forradalom című, máig nagy hatást gyakorló munkáját, amelyben nem akármilyen elismerő szavakkal, ugyanakkor érdemben méltatta a bolsevikok teljesítményét, de kritikája sem volt enyhébb tónusú. Talán legérzékletesebben egy zárójelbe tett gondolatsorában jelent meg mindez: „(Ezzel a bolsevikok megoldották a „néptöbbség” nevezetes kérdését, amely ősidők óta lidércnyomásként nehezedik a német szociáldemokratákra, akik a parlamenti kretenizmus megrögzött növendékeiként a parlamenti gyerekszobából egyszerűen átviszik a forradalomra a házi sütésű bölcsességet: ha valamit érvényesíteni akarunk, először többségben kell lenni. Tehát a forradalomban is: először toborozzunk „többséget”. A forradalom valódi dialektikája azonban a feje tetejére állítja ezt a parlamenti vakondbölcsességet: nem a többségen át vezet az út a forradalmi taktikához, hanem a forradalmi taktika vezet a többséghez. Csak egy vezetni, azaz előreleadni képes párt szerez híveket a viharban. Az a határozottság, amellyel Lenin és elvtársai a döntő pillanatban kiadták az egyetlen előremutató jelszót: „Minden hatalmat a proletariátusnak és a parasztoknak!” szinte egyetlen éjszaka alatt üldözött, megvetett, „illegális” kisebbségből, amelynek vezetői Marat-hoz hasonlóan pincékben voltak kénytelenek bujkálni, a helyzet abszolút uraivá tette őket.)”¹⁶

¹³ Uo. 193. 194.

¹⁴ Uo. 199.

¹⁵ Uo. 202.

¹⁶ Luxemburg írását, a vele kapcsolatos korabeli és későbbi vitákat tartalmazza: Rosa Luxemburg és az Orosz Forradalom. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. Tudományos Szocializmus Tanszék.

Majd, hogy elejét vegye annak a leegyszerűsítő véleménynek, miszerint közte és Lenin között a demokrácia és a proletárdiktatúra ellentéte feszül, egyértelműen fogalmazott erről is: „A bolsevikok a hatalom megragadásának céljaként rögtön megfogalmazták a teljes és legmesszebbmenő forradalmi programot is: nem a polgári demokrácia esetleges biztosítását, hanem a proletariátus diktatúráját a szocializmus megvalósítása céljából. A bolsevikok azzal szereztek elévülhetetlen történelmi érdemet, hogy először proklamálták a szocializmus végcéljait a gyakorlati politika közvetlen programjaként.”¹⁷

E gondolatokat követi a kritikai rész, amelyben Luxemburg igyekszik megérteni a bolsevikok tévedését, egyben saját álláspontját a proletárdiktatúrával, illetve a demokráciával kapcsolatban: „... A lenini-trockiji elmélet alapvető hibája éppen az, hogy a diktatúrát, pontosan úgy, mint Kautsky, szembeállítja a demokráciával. „Diktatúra vagy demokrácia” – így hangzik a kérdésfeltevés mind a bolsevikoknál, mind Kautskynál. Az utóbbi természetesen a demokrácia mellett dönt, mégpedig a polgári demokrácia mellett, amikor ezt a szocialista átalakulás alternatívájaként tünteti fel. Lenin és Trockij, éppen fordítva, a diktatúrára szavaz a demokrácia ellenében, és ezzel maroknyi személy diktatúrája, azaz polgári típusú diktatúra mellett dönt. A két ellenpólus egyformán messze van a valódi szocialista politikától. A proletariátus, ha megragadja a hatalmat, soha többé nem mondhat le a szocialista átalakulásról – Kautsky jó tanácsa szerint, „az ország éretlensége” ürügyén –, és nem szentelheti magát csak a demokráciának, anélkül, hogy saját magát, az internacionalizmust, a forradalmat el ne árulná.”

Hogy mindennek milyen következményei lesznek azt Luxemburg egy Lenintől vett gondolattal, vele egyetértően fogalmazta meg: „A nyilvános kontroll feltétlenül szükséges. Különben a tapasztalatok cseréje megmarad az új kormányzat hivatalnokainak zárt körében. A korrupció elkerülhetetlen: ezek Lenin szavai; (lásd Mitteilungsblatt, No. 36.)”¹⁸

Majd még egyszer visszatért rá, egyértelművé, félreérthetlenné téve álláspontját: „A szocialista intézkedéseket azonnal, a leenergikusabb, leghajthatatlanabb, legkíméletlenebb módon lehet és kell foganatosítani, tehát diktatúrát kell és lehet gyakorolni, de az osztály diktatúráját, nem egy pártét vagy klikkét, az osztály diktatúráját, azaz a legszélesebb nyilvánosságban, a néptömegek legtevékenyebb, nem korlátozott részvételével, korlátlan demokráciában... A szocialista demokrácia nem más, mint a proletariátus diktatúrája.”¹⁹

Budapest 1982. Szerk. MAGYAR György, 213. Az idézet megtalálható UI. 14-15. Az írás megtalálható <http://www.marxists.org/magyar/archive/luxemburg/of.htm>

¹⁷ Rosa Luxemburg és az Orosz Forradalom... 15.

¹⁸ Uo. 36.

¹⁹ Uo. 33-34. Írásában Luxemburg a bolsevikokat három gyakorlati-politikai döntését tartja alapvetően hibásnak: a földosztásban, amellyel „a szocializmus ellenségeinek új, hatalmas néprétegét teremtette meg vidéken, amelynek ellenállása veszélyesebb és szívósabb lesz, mint amilyen a nemesi nagybirtokosoké volt.” Abban, hogy nem írtak ki választásokat az Alkotmányozó Gyűlés szétkergetése után, s végül a nemzetek önrendelkezési jogának meghirdetésével, amely „semmi más, mint türes kispolgári frazeológia és humbug... Egyik „nemzet” a másik után arra használta fel frissen ajándékba kapott szabadságát, hogy az orosz forradalom halálos ellenségeként szövetkezzen a német imperializmussal, és annak védelme alatt maga vigye az Oroszországra zúduló ellenforradalom zászlaját.” – utal a balti államoknak az ellenforradalmat támogató támadásaira.

És a tisztázó, kissé leegyszerűsített, a forradalmár optimizmusát tükröző záró gondolat: „Ebben az utolsó időszakban, amikor döntő, végső harcok előtt állunk az egész világon, nem a taktika ilyen vagy olyan részletkérdése a szocializmus legfontosabb problémája, nem ez az égető kérdés, hanem a proletariátus cselekvőképessége, a tömegek forradalmi tetteje; egyáltalán: a szocializmus uralmának akarása. Ebben a helyzetben Lenin, Trockij és barátaik voltak az elsők, akik példát mutattak a világ proletariátusának, egészen mostanáig ők az egyetlenek, akik emelt fővel kiálthatják: 'Én mertem'!

Ez a bolsevikok politikájának lényege, és ebben áll maradandósága. Ebben az értelemben marad örök a halhatatlan történelmi érdem, hogy a politikai hatalom megszerzésével és a szocializmus megvalósításának gyakorlati problémafelvetéseivel a nemzetközi proletariátus előtt jártak, és hatalmas mértékben előrelendítették a tőke és a munka harcát az egész világon. Oroszországban a kérdéseket csak felvetni tudták. Ezeket nem lehetett Oroszországban megoldani; (csak nemzetközileg oldhatók meg). És ebben az értelemben a jövő mindenütt a 'bolsevizmusé'.²⁰

... és Lenin

Az oroszok messzebről indultak, és koránt sem egységben. A párt nagy örege, legtekintélyesebb teoretikusa, Georgij Plehanov azokhoz sorolt, akik ha nem is „saját burzsoázijuk”, de a németekkel szemben a franciák mellé álltak, egyben a régi Internacionálé újjáépítését gondolták megvalósíthatónak. Vlagyimir Uljanov, vagyis Lenin viszont éppen a számára szinte teljesen váratlanul kirobbant háború első heteiben döntötte el, hogy immár elkerülhetetlen a párton belül a forradalom és a háború viszonyának, illetve a nemzetközi kapcsolatok új típusának a vitája, illetve ezek tisztázása.²¹ Gondolatait első ízben szélesebb fórum előtt Plehanov ellenében fejtette ki. Nem véletlenül. Plehanov 1914. szeptember 28-án a „Szocialisták viszonya a háborúhoz” címmel tartott előadást Lausanne-ban, érvelve fenti álláspontja mellett, amihez Lenin, a korabeli mensevik lap, a Golosz (Hang) ismertetése szerint egyetlen opponensként szólt hozzá. „Lenin elvtárs” – e megszólítással illetve a mensevik Golosz is az együvé tartozást – fontosnak tartotta a fellépést, készült a felszólalásra, amit jelzett, hogy jegyzeteket készített, cáfolandó a számára már ismert Plehanov-álláspontot. Lenin jegyzetének alapja az a dokumentum volt, amit a bolsevik párt központi bizottsága fogadott el és küldött el a svájci és az olasz szocialistáknak a már említett konferenciát megelőzően, Luganóba. Plehanov előadására egy nappal a konferencia megnyitója után került sor.²² Ennek ellenére, a

²⁰ Uo. 35. Az idézetekben kiemelték mindenütt az eredeti szerint.

²¹ Lenin viszonyát a háborúhoz, illetve a forradalmi helyzetről alkotott véleményét ismerteti Krausz Tamás, vitázva Robert Service véleményével. KRAUSZ Tamás: *Lenin. Társadalomelméleti rekonstrukció*. Napvilág Kiadó, 2008. 192-220.

²² Plehanovnak a mensevik csoport számára tartandó előadására a Lusanne-i bolsevik szervezet hívta fel az ekkor Bernben élő Lenin figyelmét. Lenin válaszelevelében arra kérte a csoportot, hogy kérjenek engedélyt arra, hogy az előadáson bolsevikok is részt vehessenek, majd érkezéséről az előadás napján táviratban értesítette a csoportot. V. I. LENIN: *Biograficseszka Hronyika*. 3. köt. 1912-1917. Izdatyelsztvo Polityicseszkoj Lityeraturi. Moszkva 1972. 283-284.

fennmaradt ismertetést olvasva, a KB dokumentum és Lenin fellépése között egy lényeges ponton eltérés volt. Ennek oka nyilvánvalóan Lenin taktikázása volt. A KB dokumentumában ugyanis szerepelt az II. Internacionálé csődjének hangsúlyozása és az új Internacionálé létrehozásának a szükségessége első ízben a háború kirobbanása óta: „*A proletár Internacionálé nem pusztul el és nem is fog elpusztulni. A munkástömegek minden akadály ellenére is létrehozzák új Internacionáléjukat.*” S hogy fontos a gondolat az irat utolsó sora már felkiáltó jellel ismétli meg: „*Éljen az opportunizmustól megtisztított proletár Internacionálé!*”²³

Lenin a Plehanovval folytatott vitában az új Internacionáléről nem tett említést, a hangsúlyt arra helyezte, ami ekkor a bolsevik és a mensevik eltérő elképzelések között összekötő, egyben a leglényegesebb volt: a háború megítélésére. Ebben igyekezett konszenzusra jutni, ekkor még nem ismerve, de nyilvánvalóan sejtve, hogy a háború elítélésében támogatásra lel az olasz és a svájci szocialisták körében. Az új Internacionálé létrehozásának előkészítésében, vélte, ekkor még nem számíthat rájuk.²⁴

Vita az új Internacionáléről

Az új Internacionálé szükségességéről, illetve a régi újjáépítéséről ekkor már folyó vita két eltérő koncepciójának lényege az volt, hogy a szocialista gondolatot nem feladva vajon folytatható-e a reformista szociáldemokrata politika a háború idején, még inkább azt követően. A többségi szociáldemokrácia igennel válaszolt, a forradalmi kisebbség nemmel, felhívva a figyelmet arra, hogy a kapitalizmus fennmaradása csak újabb háborúkat, sőt, újabb világháborút jelent. E gondolatok éppúgy megtalálhatóak voltak Lenin írásaiban, mint Rosa Luxemburgnál.

A háború és az új Internacionálé összekapcsolódása a legszorosabb, egyben legradikálisabb a bolsevikoknál volt megfigyelhető. A program megfogalmazója Lenin, a *Szocial-Demokratban*, a párt ekkor már több éve általa szerkesztett központi orgánumban még 1914. november 1-jén megjelent írásában foglalta össze az új Internacionálé körüli gondolatait. Kritikai helyzetértékelésének lényege az volt, hogy a II. Internacionálé csődjét az egyes országok szociáldemokráciájának opportunista és sovinizta, vagyis a háború kirobbanásakor a saját burzsoáziájukat támogató, és más nemzetek ellen uszító politikája idézte elő. Majd áttekintette az európai munkásmozgalomban kialakult helyzetet, jelezve annak bonyolultságát. A franciákra, a britekre, a németekre, a svájciakra

²³ V. I. LENIN: *Összes művei*. Második kiadás. Kossuth Könyvkiadó 1971. (továbbiakban LÖM) 26. köt. 17-20.

²⁴ A Luganóban tartott konferencián valóban elfogadták a bolsevikok azon ajánlását, hogy a háború mindkét fél részéről imperialista, sőt elmarasztalták a háború párti szociáldemokraták sovinizmusát is. Amit viszont nem támogattak, az a saját kormányok háborús vereségének óhaja, illetve a háború polgárháborúvá változtatásának a jelszava, s végül az új Internacionálé, vagyis a háborúpárti opportunistákkal való szervezeti szakítás volt. <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1914/sep/28b.htm>. 2009. december 17. LÖM 26. köt. 21-22.

és az olaszokra, s természetesen az oroszokra összpontosított, az utóbbi négy-nél bemutatva a forradalmi baloldal megjelenését. E csoportok megjelenése mutat az új Internacionálé felé, és a feladat, amelynek, Lenin szerint, csak internacionalista megoldása van: *„a szocialista mozgalom nem győzhet a haza régi keretei között. A szocialista mozgalom az emberi együttélés új, magasabb formáit teremti meg, amikor minden nemzetiség dolgozó tömegei, lerombolva a mostani nemzeti válaszfalakat, nemzetközi egységben először fogják kielégíteni jogos szükségleteiket és valóra váltani haladó törekvéseiket.”*²⁵ Az ezt követő bekezdések a program mellett érvelnek. Az utóbbi lényege, hogy amennyiben nem sikerül az imperializmus rendszerének a felszámolása, úgy újabb háborúk következnek: *„A polgárháború proletár lobogója – ha nem ma, hát holnap, ha nem a mostani háborúban, hát utána, ha nem ebben, hát a következő háborúban – maga köré gyűjti majd nemcsak az öntudatos munkások százezreit, hanem a ma sovinizmussal elbolondított félproletárok és kispolgárok millióit is, akiket a háború borzalmi nem csak megfélemlítenek és levernek majd, hanem egyúttal felvilágosítanak, tanítanak, ébresztgetnek, szerveznek, megacéloznak és előkészítenek mind a „saját” ország, mind az „idegen” ország burzsoáziája elleni háborúra.”* Vagyis a „háborúk borzalmi” hozzájárulnak ahhoz, hogy a munkások, dolgozók, kispolgárok az imperializmus ellen forduljanak, ahhoz azonban, hogy harcuk sikeres legyen még valamire szükség van: *„A III. Internacionáléra vár az a feladat, hogy a tőkés kormányok elleni forradalmi rohamra, az összes országok burzsoáziája elleni polgárháborúra szervezze a proletariátus erőit a politikai hatalom kivívása, a szocializmus győzelme érdekében!”*²⁶ – olvasható a cikk záró soraiban.

A háború előtérbe kerülése természetes volt, a hónapok múltával azonban ismét feltűnik az elemzésekben a szélesebb összefüggés. Annak hangsúlyozása, hogy a kapitalizmus szerepe az emberiség történelmében megváltozott. Lenin szerint *„a kapitalizmusnak már szűke a régi nemzeti államok, amelyek megalakítása nélkül nem dönthette meg a feudalizmust.”* A helyzet ezt követően azonban megváltozott: a kapitalizmus a *„nemzetek legnagyobb elnyomója lett.”* Sőt: *„A haladó kapitalizmus reakcióssá vált, annyira fejlesztette a termelőerőket, hogy az emberiségnek vagy át kell térnie a szocializmusra, vagy pedig évekig, sőt évtizedekig végig kell szenvednie a 'nagy'-hatalmak fegyveres harcát...”* – lép be ismét a háború, mint a kapitalizmus reakciós jellegének a legdurvább megjelenési formája. Mindezek miatt a megoldás, a kibontakozás nem lehet más, mint a kapitalizmus megdöntése, az emberibb társadalom, a szocializmus, a kommunizmus – írta Lenin 1915. július-augusztusában.²⁷

Kienthalból Stockholmba

Egy évvel később, 1916 áprilisában már nagyobb számban gyűltek össze a szocialisták, most egy másik emigránsoknak menedéket nyújtó svájci kisvárosban, Kienthalban. Lenin kemény támadását, vagyis az új, forradalmi Internaci-

²⁵ LÖM 26. köt. 34.

²⁶ Uo. 36.

²⁷ LÖM 26. köt. A szocializmus és a háború. 295-296.

onálé létrehozását ugyan visszautasította a többség, azonban nem tudta megkerülni, hogy elítélje a II. Internacionálé Irodáját, amiért visszautasította az állásfoglalást egy nemzetközi békeakció érdekében. Előrelépésnek tűnt, hogy végül az Internacionáléban ha nem is nagy, de figyelmet felkeltő szerepet játszó Egyesült Államok és Argentína szocialista pártjai sürgetésére végül összeült az Iroda 1916 júliusának utolsó napján, ezen azonban csak a semleges országok jelentek meg – a németek meghívására – akik egyébként nem is akartak megjelenni – hivatkozva a franciák elutasították a részvételt. Következésképpen a konferencia eredménytelen, és visszhang nélkül maradt. Viszont egyértelművé vált, hogy a II. Internacionálé befejezte történelmi küldetését, ami kedvezni látzott új Internacionálét javasolók számára.

Vagy mégse? A zimmerwaldiak által Bernben létrehozott Nemzetközi Szocialista Bizottság, amely a II. Internacionálé Irodájának „az ellenlábasa lett”, újabb konferenciát kezdeményezett, 1917. szeptember 5-re, ezúttal Stockholmba. A konferencia létre is jött. Mivel konspirációs okokból jegyzőkönyv nem készült a megbeszélésekről, ezért a résztvevők személye nem ismert, és a napirend sem állapítható meg egyértelműen. Annyi azonban bizonyos, hogy részt vett a centrista, tehát nem háborúpárti német független szociáldemokrata irányzat (Kautsky), az osztrákoktól is a pártellenzék (Otto Bauer hívei), az orosz bolsevikok és mensevikek, a lengyelek, litvánok, finnek, jöttek az USA-ból, Svájcból, Norvégiából, Svédországból.²⁸ A lényegben, az új Internacionálé létrehozásában azonban nem sikerült áttörést elérni. Történt ez annak ellenére, hogy a vele szemben érvelő angolok, franciák, hollandok, a többségi németek és a belgák meg sem jelentek a konferencián, ismét jelezve, kisebb ingadozások után, hogy nem kívánnak leülni egy asztalhoz az „ellenséggel”. Ekkor Lenin és a vele szorosan együttműködő Karl Radek egyre sürgetőbben az új, forradalmi Internacionálé létrehozását tartotta szükségesnek: a konferenciának „...egyértelműen el kell döntenie, hogy Zimmerwald a Harmadik Internacionálé sarokköve akar-e lenni (ez a tettek Internacionáléja lesz), vagy csak ideiglenes menedékhely forradalmi demokraták és a háborúba belefáradt opportunisták számára.”²⁹ A konferencia többsége most sem támogatta a forradalmi baloldal javaslatát.

Kettős magyar intermezzo

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt mintegy letűkrözte a II. Internacionálé valamennyi irányzatát. 1905. februárjában nagygyűléssel csatlakozott a szinte egész Európára (London, Brüsszel, Berlin, Bécs, Brünn, Bukarest) kiterjedő, az oroszországi polgári forradalommal rokonszenvező, a cári rendőrség és ohrana (titkosszolgálat) brutális fellépése ellen tiltakozó mozgalmakhoz. A pártnak megbízása volt az Internacionálétól, hogy különös gonddal figyelje az Osztrák-Magyar Monarchia által meghatározóan befolyásolt balkáni helyzet

²⁸ VADÁSZ Sándor: *A Zimmerwaldiak harmadik, stockholmi konferenciája (1917)*. NMTÉ, 1977. 157-161.

²⁹ VADÁSZ NMTÉ (1971): 199.

alakulását. Az orosz birodalmi parlament, a Duma szociáldemokrata frakciója ezért fordult levéllel, 1913-ban, közvetlenül a magyar párthoz, amelyben elítélte a Monarchia balkáni beavatkozását. Az MSZDP központi lapja, a Népszava, nem csupán közölte az orosz szociáldemokraták levelét, de egyetértését is kifejezte velük, elítélve a Monarchiának a Balkánon folytatott üzemleit.

A világháború kirobbanásakor a párt többségét éppúgy a benutság, sőt a háborút támogató lelkes hangulat jellemezte, mint az Internacionálé pártjainak többségét. Ugyanakkor volt kisebbség is, akik a háború ellen szóltak.

A Népszava 1915-től már egyre kritikusabban és elfogulatlanabban tudósított a történésekről, majd a párt vezetése 1916 januárjában hivatalosan is megbízást adott Buchinger Manónak és Garami Ernőnek, a párt két tekintélyes vezetőjének, hogy lépjenek kapcsolatba, igaz, csak a semleges országok pártjaival, illetve az Internacionáléval a háború befejezése mellett érvelve. E vonal folytatódott 1917-ben, amikor a párt vezetői, Garami Ernő, Buchinger Manó, Kunfi Zsigmond és Weltner Jakab bekapcsolódtak a szélesebbre tervezett Stockholmba rendezendő konferencia előkészítésének munkálataiba. A párt álláspontja az annexió és hadisarc nélküli béke volt, ugyanakkor az ellentétek elsimitása – szemben az antant szocialisták többségével, akik a győzelem biztos tudatában már a háborús felelősség, a területi revízió és a hadisarc mellett érveltek.

A magyar párt ezen kiegyensúlyozott álláspontja volt az, ami a németek ellen legélesebben elítélően fellépő, ekkor azonban a szociáldemokratákat illetően álláspontjukat felülvizsgálni készülő francia szocialistákat arra készítette, hogy hivatalos átiratban kérje fel a párt Stockholmba készülő delegációját, „*hogy segítsék elő a francia és a német pártok közeledését és általában hassanak oda, hogy az ellenséges államok szocialistái között... a felmerülő ellentétek elsimuljanak.*”³⁰ Az átiratban meg is jelölték az okot, amiért a magyar párthoz fordultak. Szerintük az MSZDP képviselői a legalkalmasabbak, „*mert ők a háború folyamán rendületlenül megmaradtak a tárgyilagos szocialista álláspont mellett.*”³¹

A másfél évvel később történtek ismeretében különösen érdekes, hogy ekkor, 1917 májusában, az Internacionálé két meghatározó vezetője, a holland Camille Huysmans és svéd Hjalmar Branting is hasonló véleményen volt. „*Állásfoglalásuk – ti. a magyar delegációé, SzG – megkönnyíti a bizottság munkáját, mert hidat építettek arra, hogy a bizalmatlanok több rokonszenvennel közelíthessenek a közös értekezlethez.*”³²

A magyar delegáció célját egyértelműen fogalmazta meg Kunfi Zsigmond, amikor a *Világ* című polgári lapnak adott interjújában hangsúlyozta: „*A szocialistáknak az volt a törekvésük, hogy ... igyekezzenek közvetíteni a különböző és esetleg ellentétes felfogások között, amelyek az egyes nemzetek stockholmi küldöttei között megnyilatkoztak.*” Az, hogy a konferencia végül eredménytelen marad, nem az MSZDP küldöttein múlott. Tény viszont, hogy a Monar-

³⁰ SZÉKELY Gábor: *Az MSZDP nemzetközi kapcsolatai*. IN: *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Napvilág Kiadó, 1999. 320.

³¹ Uo.

³² Uo. 320-321.

chia pártjai közül a magyarországi párt játszotta a legjelentősebb szerepet a konferencia előkészítése során.

Az MSZDP ezen is túllépett, amikor üdvözölte az oroszországi forradalmakat, majd 1917. november 25-i nagygyűlésén követelte, hogy a Monarchia fogadja el a szovjet kormány békeajánlatát, majd elítélte a sikeres német támadás után elért területszerző, Breszt-Litovszkban megkötött békét. Érzékelték, hogy a területgyarapító mohóság nem szolgálja az ország érdekeit. Ismert volt a szovjet-orosz vezetők, így Lenin előtt az is, hogy Szabó Ervin, a jeles szociáldemokrata teoretikus a *Gazdasági Szervezet és a háború* című írásában a tanácsok, a szovjetek mellett szólt. A hazai pártvezetés többségi vonulatát élesen bíráló Szabó Ervin mindenképpen emelte a magyarországi párt nemzetközi tekintélyét, amit bizonyított, hogy a reformista Internacionálé újjászervezésén fáradozók fontosnak tartották a magyar párt bevonását. 1918 márciusában a brit munkásvezér, Arthur Henderson, a francia Albert Thomas, a belga Emile Vandervelde, a II. Internacionálé legsúlyosabb, ugyanakkor antant háború párti politikusai szignálta meghívó érkezett Budapestre, amelyben kérték, hogy vegyenek részt egy új Internacionálé létrehozásában. A konferencia elnevezése Munkás- és Szocialista Konferencia volt, miként a majd egy év múlva, 1919 februárjában alapított, Henderson elnökölte Internacionálé neve is Munkás- és Szocialista Internacionálé (MSZI) lett. Az alakuló konferencián Bíró Dezső, Buchinger Manó, Jászai Samu és Kunfi Zsigmond képviselte magyar pártot.

A magyar szociáldemokrata párt többségének álláspontja a centristákkal és a baloldallal szakító jobboldali munkás egyesüléshez csatlakozást követően is árnyalt maradt. Az MSZDP vezetőinek, mindenek előtt Kunfi Zsigmondnak, Rónai Zoltánnak és Böhm Vilmosnak jelentős szerepe volt abban, hogy az osztrák kormány centrista, vagyis az MSZI-hez nem csatlakott szociáldemokrata elnöke, Karl Renner, és különösen külügyminisztere, Otto Bauer az antanttal szemben Károlyi Mihály magyar köztársasága mellé állt, majd pedig megakadályozta a fegyverszállításokat a Magyarországi Tanácsköztársaságra támadó csehszlovákoknak.

A magyar forradalmi baloldalnak viszont a III. Internacionálé létrehozásában volt hasonlóképpen nem kevésbé lebecsülendő szerepe. Ugyanis az októberi oroszországi forradalmat követően az Internacionálé létrehozása egy időre lekerült a napirendről, de legalábbis háttérbe szorult – a fő kérdés a béke, illetve a Szovjet-Oroszország ellen szerveződő ellenforradalom és intervenció elleni nemzetközi szolidaritás szervezése volt. A nyugat-európai szociáldemokrata pártok megnyerése érdekében hozott létre 1918. január 6-án, az ekkor még koalíciós szovjet kormány egy Nemzetközi Irodát a bolsevik Alekszandra Kollontaj és Jan Berzin, valamint a baloldali szociálforradalmár M. A. Natanszon és A. M. Usztyinov vezetésével.³³

A nem sok eredménnyel járó vállalkozással párhuzamosan, jelent meg két cikk Kun Béla tollából. Az első még a tomszki hadifogolytáborban megjelenő

³³ Izvesztyija CIK – a szovjet kormány közlönye –, 260. sz. 1918. január 6.

lapban, a *Szibirszkij Rabocsij* (Szibériai Munkás) 1918. januári számában, *A forradalmi Internacionálé* címmel. Kun álláspontja világos: „*A fejlődés antagonisztikus törvényeinek megfelelően a harmadik, már születőben levő Internacionálé semmilyen körülmények között sem lesz a másodiknak egyszerű újjászületése. A harmadik, forradalmi Internacionálé nem egymással lazán összekapcsolt, különemű részek, hanem a világ proletárjainak összeforrott, valódi szövetsége lesz.*” Hasonló gondolatokat fejtett ki Kun a bolsevikok központi orgánumban, a Pravda 1918. február 3-i számában megjelent *A jövő Internacionáléja* című írásában.³⁴

Az 1919. március 4-én, 34 szavazati és 18 tanácskozási joggal rendelkező küldött részvételével³⁵ megalakult Kommunista Internacionálé petrográdi kongresszusán magyar küldöttség nem jelenhetett meg. A magyar pártot Rudnyánszki Endre, az 1918 októberében Budapesten megalakult Kommunista Magyarországi Pártjának megbízottja képviselte, aki, akárcsak az ott megjelent kommunista szervezetek többségének delegáltja, hadifogolyként került Oroszországba.

A Komintern elsődleges feladatának a világforradalom ügyének szolgálatát, a kommunista pártok alakításának segítségét tekintette, továbbá a szovjet forradalom védelmét. Berlin helyett, ahol 1919. január 15-én meggyilkolták a német kommunista párt két alapítóját, Rosa Luxemburgot és Karl Liebknechtet, végül Moszkva lett az Internacionálé központja. Világpártként működött, amelynek szekciói voltak az egyes országokban megalakult kommunista pártok, amint azt Rosa Luxemburg javasolta, hasonlóan a munkásmozgalom első politikai pártjainak alakulását segítő I. Internacionálé felépítéséhez.

A világszervezet negyedszázados történetének tudományos feldolgozására több kísérlet történt, a róla szóló irodalom hatalmas. A nem kis számú fehér folt, a fontos, de máig ismeretlen részletek feltárását, a teljesebb értékelést a hol megnyíló, hol bezáruló moszkvai levéltárak segíthetik. Ami egyértelmű: a zimmerwaldi baloldalnak meghatározó szerepe volt a Komintern létrehozásában, majd működésében egészen az 1920-as évek végéig, Sztálin és Buharin összekülönbözéséig.³⁶

³⁴ SZÉKELY Gábor: *Kun Béla a Kommunista Internacionáléban. Áttekintés.* Kossuth Könyvkiadó, 1988. 484-485. Kun Béla első cikke megtalálható a KUN Béla: *Válogatott írások és beszédek.* Kossuth Könyvkiadó, 1. köt. 53-63., illetve a magyarul nem közölt Pravda cikk a Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltárban, 709. f. 20. őe.

³⁵ A Komintern I. kongresszusának eredetileg német nyelvű jegyzőkönyvének kritikai kiadására 1933-ban került sor. Az orosz nyelvű kötet már pontosan közli a küldöttek névsorát, a delegációk összetételét, illetve, hogy hány szavazattal rendelkeznek. Így a német Hugo Eberlein egymaga 5 szavazatot kapott, ugyan annyit, mint a népes orosz delegáció. *Pervij kongressz Komunisztjicseszko Internacionala.* Partijinoje Izdatyelsztvo, Moszkva 1933. 250-251.

³⁶ A szervezet történetének egyik legjobb monografikus feldolgozása Pierre BROUÉ: *Histoire de l'Internationale communiste, 1919-1943,* Fayard, 1997. 1120. A könyvet ismerteti JEMNITZ János-SZÉKELY Gábor. *Múltunk* 1998. 1. sz.

